
УДК: 355.48:662.14(495:439)“10“
COBISS.SR-ID 161725961
DOI број: 10.5937/vig2402009K

Језик рада: Српски
Примљен: 13.11.2024
Прихваћен: 6.12.2024.
Тип рада: прегледан научни рад

Др Небојша Карталија
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
Нови Сад, Република Србија
E-mail: nebojsa.kartalija@ff.uns.ac.rs
nebojsa86kartalija@gmail.com

СУКОБИ НА УГАРСКО-ВИЗАНТИЈСКОМ ПОГРАНИЧЈУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XI ВЕКА, У СВЕТЛУ НАРАТИВНИХ ИЗВОРА*

АПСТРАКТ: Простор јужне Угарске током средњег века карактерисала је значајна историјска динамика. Обнова византијског присуства на простору јужно од река Саве и Дунава и јачање Краљевине Угарске неминовно је довела до повећања броја пограничних сукоба. Транзит путника ка Светој земљи додатно је утицао на ескалацију конфликта на угарско-византијској граници. Циљ овог рада јесте да анализом наративних извора пружи опште виђење улоге јужног пограничја Угарске у пограничним конфликтима током друге половине XI века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: погранични сукоби, Краљевина Угарска, Византија, јужна Угарска, Београд, крсташи, наративни извори.

* Рад је настао као резултат пројекта „Перцепција јужне Паноније у средњем веку“ у оквиру акције „Право на прву шансу“ за коју је средства обезбедио Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност АП Војводине 2023–2024. године.

На простору Паноније одиграо се низ динамичних историјских дешавања током позне антике и раног средњег века. Мањи део поменуте области инкорпориран је у Римско царство и на њеним рубовима формирана је утврђена граница, лимес.¹ Током Велике сеобе народа више варварских популација је боравило на територији јужне Паноније. У већини случајева њихово присуство је било ефемерног карактера.² Период великих миграционих кретања варварских етничких заједница окончан је насељавањем Мађара.³ На њихову сеобу пресудно је утицао туркички народ – Печенези.⁴ Према Константину Порфирогениту (913–959), византијском цару и писцу, управо је овај варварски народ изазвао миграцију мађарских племена која се окончала њиховим доласком на панонски простор.⁵

¹ О римском лимесу на простору Паноније детаљније: Zsolt Visy, *Der pannonische Limes in Ungarn* (Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 1988); Idem, *The ripa Pannonica in Hungary* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003); Miomir Korać, ur. et al., *Roman Limes in Serbia = Rimski limes u Srbiji*, (Beograd: Arheološki institut, 2014).

² Детаљније о присуству варварских народа на јужнопанонском простору видети: Stanko Andrić, „Južna Panonija u doba velike seobe naroda”, *Scrinia Slavonica*, 2 (2002), 117-167; Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)* (Zagreb: Plejada, 2011).

³ О току сеобе и насељавању Мађара у Панонији видети: Pal Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary: 895-1526* (London-New York: I. B. Tauris, 2001), 10-12; Петар Рокаи и др., *Историја Мађара* (Београд: Clio, 2002), 13-16; Florin Curta, *Eastern Europe in the Middle Ages (500-1300) vol. 1* (Leiden: Brill, 2019), 252-255.

⁴ Детаљније о Печенезима: Omeljan Pritsak, „Pechenegs”, in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, (New York-Oxford: Oxford University Press, 1991), 1613-1614; Carlile A. MacArtney, „The Petchenegs”, *The Slavonic and East European Review*, 23 (1929), 342-355; Peter Benjamin Golden, *An Introduction to the History of the Turkish Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992), 264-270; S. A. Romashov, „The Pechenegs in Europe in the 9-10th Centuries”, *Rocznik Orientalistyczny*, 52, 1, (1999), 21-35; Peter Benjamin Golden, „The Pechenegs”, in: *The Cambridge History of Early Inner Asia*, editor Denis Sinor (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 270-275; Aleksander Paroń, *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe* (Leiden-Boston: Brill, 2021).

⁵ Према Порфирогениту, Печенези су приморали да Мађаре да своје матичне територије Лебедије, при чему се њихова популација поделила на два дела. Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1, Dumbarton Oaks Texts 1, translators R. J. H. Jenkins, G. Moravcsik (Washington D. C.: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1967), 37.5-8; 37.5-8; 38.3-5. (=DAI I); Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio: Commentary*, editors R. J. H. Jenkins, (Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2012), 144; 146-147. (=DAI II). Део Мађара се преселио у област Урала, која је током средњег века била позната као Велика Угарска (лат. Magna Hungaria), док се већина населила у Етелкезу. (DAI I, 38.30; 40.24; DAI II, 149; 151). Порфирогенит не наводи довољно прецизну локализацију поменуте области. Већина историчара под Етелкезом подразумева простор јужноруских степа северно од Црног мора, између Дњепра и Дунава. После неколико година Печенези су их поново приморали на сеобу, која се окончала насељавањем у Панонији. (DAI I, 40.29-32; DAI II, 151).

Да мађарска популација није првобитно сматрала Панонију трајним простором насељавања указују бројни пљачкашки походи усмерени ка западној Европи. Они су се најчешће кретали ка северној Италији и Немачкој, а у најдаљим досезима мађарски ратници су продирали до Пиринејског полуострва. Период пљачкашких похода на Запад окончан је мађарским поразом у бици на Леховом пољу, у околини Аугзбурга, 15. августа 955. године, који им је нанео немачки краљ и потоњи цар Отон I.⁶ После овог пораза Мађари су додатно усмерили своје продоре на југ. Пљачкашки упади на територију Византијског царства трајали су до 970. године. Тада је цар Јован I Цимискије код Аркадиопоља поразио мешовиту коалицију коју су чинили Мађари, Бугари, Руси и Печенези на чијем челу је био руски кнез Свјатослав (945–972).⁷ Овај пораз је означио дефинитиван крај периода пљачкашких похода. Мађарско друштво је доживело кардиналну трансформацију. Номадски начин живота у највећој мери бива замењен седелачким, док организација државе почиње да почива на феудалним институцијама. Корак ка даљем уклапању новоформиране угарске државе у западноевропске узусе била је интензивна христијанизација до које је дошло за време владавине угарског кнеза и потоњег првог краља Стефана I (997–1038).⁸ Краљевина Угарска постала је део хришћанске Европе, што је формално потврђено Стефановим добијањем краљевске круне 1000. године од папе Силвестера II.

Географски положај Угарске, као рубне земље латинског хришћанства, у великој мери је предодредио токове њене политичке историје. Током више од пола миленијума, њене јужне области су представљале геополитички значајан простор на коме су се одвијале бројне политичке, верске, културне и економске интеракције. На простору јужне Угарске одигравали су се и бројни конфликти који су утицали на обликовање

⁶ Pal Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary: 895-1526* (London-New York: I. B. Tauris, 2001), 14-15; Петар Рокаи и др., *Историја Мађара* (Београд: Clio, 2002), 20; Детаљније о бици на Леховом пољу: Charles R. Bowlus, *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955: The End of the Age of Migrations in the Latin West* (London-New York: Routledge, 2016).

⁷ A. D. Stokes, „The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 40, No. 95, (1962), 492-493; Pal Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary: 895-1526* (London-New York: I. B. Tauris, 2001), 15; Петар Рокаи и др., *Историја Мађара* (Београд: Clio, 2002), 21.

⁸ О личности Стефана I Светог и његовој рецепцији детаљније: György Györffy, *König Stephan der Heilige* (Budapest: Corvina), 1988; Nora Berend, *Stephen I, the First Christian King of Hungary: From Medieval Myth to Modern Legend* (Oxford: Oxford University Press, 2024).

праваца не само угарске, већ и европске историје уопште. Управо су погранични сукоби у овој области изазивали велико интересовање аутора наративних извора.

Христијанизација Угарске и поновно успостављање власти Византије јужно од Саве и Дунава утицали су да се велики број западноевропских ходочасника определи да се у Свету земљу упути копненим путем. У путовању према Цариграду они су користили један од најважнијих путних праваца средњег века који је у историјској науци познат под више назива: *Via diagonalis*, *Via militaris*, *Via Traiana* или *Цариградски друм*.⁹ Повећано присуство ходочасника резултовало је тиме да се јужна Угарска од почетка XI века све више појављује у наративним изворима западноевропске провенијенције. Поменути извори показују знатно интересовање за сукобе који су се одвијали на овом пограничју.

У слабо насељеном пограничном простору између Краљевине Угарске и Византијског царства живели су Печенези. Припадници овог полуномадског туркичког народа доселили су се на доњи Дунав у првој половини XI века. Сеоба Печенега бива изазвана сукобом њима друга два сродна народа – Уза и Кумана (Половаца).¹⁰ Око 1030.

⁹ О поменутој саобраћајници детаљније: Константин Јиречек, „Војна цеста од Београда до Цариграда и балкански кланци“, у: *Зборник Константина Јиречека, I*, уредник Михаило Динић (Београд: Научно дело, 1959), 71-190; Гавро Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији* (Београд: Туристичка штампа, 1974), 82-102; Anna Avramea, „Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries“, in: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, edithor Angeliki E. Laiou (Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2002), 65-67; Јоханес Кодер, *Византијски свет: Увод у историјску географију источног Медитерана током византијске епохе* (Београд: Утопија, 2011) 77; Лиљана Симеонова, „Дијагонален път: рядко използваният път на балканското Средновековие“, *Medievalia*, 5 (2012), 1-9; Михаило Ст. Поповић, *Од Будима до Константинопоља: Via Traiana у светлу путописне литературе у периоду од 14. до 16. века* (Нови Сад: Академска књига, 2017); Matthew Larnach, „The Via Militaris in Transition: From Late Rome to the Crusades“, in: *The Balkan Route-Historical Transformations from Via Militaris to autoput*, edithors Florian Riedler, Nenad Stefanov (Boston-Berlin: De Gruyter, 2021), 21-52;

¹⁰ О Узима више: Omeljan Pritsak, „Uzes“, in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, (New York-Oxford: Oxford University Press, 1991), 2147 -2148; Peter Benjamin Golden, *An Introduction to the History of the Turkish Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992), 205-211. Детаљна реконструкција миграционих кретања Уза: Peter B. Golden, „The migrations of the Oguz“, *Archivum Ottomanicum*, 4 (1972), 45-84 О Куманима детаљније: Д. А. Расовскій, „Половцы I: Происхождение Половцевъ“, *Seminarium Kondakovianum*, 7 (1935), 245-262; Idem, „Половцы II: Разселение Половцевъ“, *Seminarium Kondakovianum*, 8 (1936), 161-182; Idem, „Половцы III: Предѣлы „поля половсцака“, *Seminarium Kondakovianum*, 9 (1937), 71-85; Omeljan Pritsak, „Cumans“, in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1, (New York-Oxford: Oxford University Press, 1991), 563-564; Peter Benjamin Golden, *An Introduction to the History*

године Кумани су уништили племенску конфедерацију Уза, што је изазвало њихову миграцију у неколико праваца. Део Уза се преселио у централну Азију, где су примили ислам, а из ове популације затим су настали Турци Селџуци. Друга групација Уза упала је на простор црноморских степа, што је узроковало миграцију Печенег. Број њихових упада на простор Балкана је знатно порастао. Печенези су нападали Мезију, Тракију и Македонију 1025/1027, 1032/1033, 1034, 1035. и 1036. године.¹¹ На њихово даље кретање на Запад додатно је подстакао пораз који им је нанео кијевски кнез Јарослава, 1036. године. Наиме, сеобу ка византијској територији пратили су унутрашњи сукоби међу самим Печенезима. Двојица племенских главара, Тирах и Кеген борили су се за превласт.¹² После пораза Кеген је потражио уточиште на територији Византије. Он је 1045. или 1046. године постао савезник цара Константина IX Мономаха (1042–1055). По преласку у царску службу, печенешки вођа се покрстио и добио титулу патрикија, а затим је постављен за заповедника три тврђаве у Подунављу.¹³ Одатле је упадао на територију својих сународника. У зиму 1047–1048. године дошло је до отвореног сукоба Византије са Печенезима на челу са Тирахом. После оштрих борби и епидемије која је уследила, Тирахове снаге су десетковане, па је одлучио да склопи споразум са Византијом.¹⁴ Архонт Бугарске Василије Монах

of the Turkish Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992), 270-282; Victor Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Centuries* (Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute-Museum of Braila Istros Publishing House, 2003), 217-340; Светлана Плетнева, *Половци* (Москва: Ломоносов, 2010); Дмитрий Расовский, *Половцы, торки, печенеги, берендеи* (Москва: Ломоносовъ, 2016).

¹¹ Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century* (Leiden-Boston: Brill, 2009), 107. О поменутиим упадима Печенег детаљније видети: Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube* (Bucharest: Académie de la République socialiste de Roumanie, 1970), 39-49; Gheorghe Manucu-Adamesteanu, „Les invasions des Pethénegues au Bas-Danube (1027-1048)”, *Études byzantines et post-byzantines*, IV (2001), 87-112.

¹² О поменутом печенешком владару: Charles M. Brandt, „Kegen”, in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2, (New York-Oxford: Oxford University Press, 1991), 1118-1119;

¹³ Ioannis Skylitzae, *Synopsis Historiarum*, editor Ioannes Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, (Berlin: De Gruyter, 1973), 456.5-9 (=Io.Skyl.); John Skylitzes, *A synopsis of Byzantine History, 811-1057*, translator John Wortley, (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 428. (=Skylitzes, *A synopsis*). Сфрагистички налази везани за Кегенов положај: Teodora Krumova, „Pecheneg chieftains in the Byzantine administration in the theme of Paristrion in the eleventh century,” *Annual of Medieval Studies at CEU*, 11 (2005), 210-211.

¹⁴ Скилица наводи да је на царску територију продрло 800 000 Печенег. Io.Skyl., 457-459; Skylitzes, *A synopsis*, 428-429; *Византијски извори за историју народа Југославије*

је Печенеге населио у околини Сердикe, Ниша и Овча поља.¹⁵ Покушај одузимања оружја и даље пацификације печенешке популације показао се контрапродуктивним. Печенези су подигли устанак који је трајао до 1053. године.¹⁶ Тада је Царство склопило тридесетогодишњи мир. Овакав развој догађаја означио је почетак печенешке доминације на простору јужно од Дунава до планине Балкан.¹⁷ После поменутог сукоба, популација Печенеге била је подељена реком Дунав. Византијски писац и државник Михаило Аталијат (између 1020 и 1030-после 1085) за Печенеге који су живели северно и јужно од реке Дунав користи назив *Скити*. Њихове сународнике настањене у византијској теми Паристрион (Парадунавон) означава као *Ските близу Дунава* (*περὶ τὸν Ἰστρον Σκυθῶν*), а за њих користи и локални етноним *Патзинаци* (грч. *Πατζινακαί*).¹⁸

Прве помене Печенеге у Угарској налазимо у житију Светог краља Стефана, у коме се наводи да је угарски владар имао божанску визију према којој треба да утврди град Албу у Трансилванији (данашњи град Алба Јулија у Румунији). Према тексту житија, Печенези, који су описани као непријатељи хришћанства, опустошили су околна имања, док је утврђење успешно заштитило локално становништво.¹⁹ Упркос надреалном карактеру те епизоде, она указује

III, уредници Георгије Острогорски, Фрањо Баришић, (Београд: Византолошки институт САНУ, 1966), 163. (=ВИИИЈ III). Овај број је свакако преувеличан, али указује на компактну групуацију Печенеге који су се населили на византијској територији.

¹⁵ Io.Skyl., 459. 13-17; Skylitzes, *A synopsis*, 460; ВИИИЈ III, 164.

¹⁶ Више о византијској војној организацији током сукоба са Печенезима: А. С. Мохов, „К вопросу о византийской военной организации в период войны с печенегами 1046-1053 гг.“, *Известия Уральского государственного университета*, 39 (2005), 15-26. О Перцепцији Печенеге у византијским изворима: Marek Meško, „Pecheneg Groups in the Balkans (ca. 1053-1091) according to the Byzantine Sources“, in: *The Steppe Lands and the World Beyond Them*, editors Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon (Iasi: Editura Universitatii „Alexandru Ioan Cuza“, 2013), 179-205.

¹⁷ Io.Skyl., 476.40-43; Skylitzes, *A synopsis*, 443. О сукобима с Печенезима у периоду 1048-1053. године видети: Franjo Rački, „Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI vijeku“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 25 (1873), 238-243.

¹⁸ ...σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τῶν περὶ τὸν Ἰστρον Σκυθῶν, οὓς Πατζινακάκους τὸ πλῆθος κικλήσκουσιν.... Michaelis Attaliatae, *Historia*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 50, editor Eudoxos Th. Tsolakis (Athens: Academia Atheniensis, Institutum Litterarum Graecarum et Latinarum Studiis Destinatum, 2011), 53; *The History of Michael Attaleiates*, translators Anthony Kaldellis, Dimitris Krallis (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2012), XII.13, 120. (грчки изворник); 121. (превод на енглески језик); Marek Meško, „Pecheneg Groups in the Balkans (ca. 1053-1091) according to the Byzantine Sources“, in: *The Steppe Lands and the World Beyond Them*, editors Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon (Iasi: Editura Universitatii „Alexandru Ioan Cuza“, 2013), 183.

¹⁹ *Quadam igitur nocte repente per revelationem quandam expergefactus, veredarium quendam infra diem et noctem ad Albam Transsilvanam precepit festinare et omnes in rure*

да је погранични простор Угарске био угрожен од упада Печенега.²⁰ Да су односи Угара и номада пролазили кроз различите фазе показује још један податак које доноси краћа верзија житија. У њему се помиње да је угарском владару дошло изасланство које је чинило шездесетак Печенега са богатим даровима, али су страдали од краљевих похлепних службеника.²¹ Велик број Печенега се населио на византијској територији, а од половине XI века све више почињу да гравитирају ка Угарској.²² Припадници овог народа помињу се као

manentes ad munitionem civitatis quam citissime posset congregare. Predixit enim superventuros christianorum hostes, videlicet, qui tunc Ungaris imminebant Bessos, et possessiones eorum depredaturos. Vix nuncius mandata regis complevit et ecce Bessorum inopinata calamitas incendiis et rapinis cuncta devastans, per revelationem dei meritis beati viri, concessa animabus hominum salute per receptacula munitionum. Vita Sancti Stephani regis (Legenda maior)/Life of King Saint Stephen (Major legend), translator Cristian Gaşpar, in: *The Sanctity of The Leaders-Holy kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth centuries)*, editors Gábor Klaniczay, Ildikó Csepregi (Budapest-New York-Vienna: Central European University Press, 2023), 70. (латински изворник); 71. (превод на енглески језик). Опис сукоба с Печенезима у краћем житију. Vita et actus Sancti Stephani Regis Pannoniorum (Legenda Minor)/Life and Deeds of Saint Stephen, King of the Pannonians (Minor Legend), translator Cristian Gaşpar, in: *The Sanctity of The Leaders-Holy kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth centuries)*, editors Gábor Klaniczay, Ildikó Csepregi (Budapest-New York-Vienna: Central European University Press, 2023), 96; 98. (латински изворник); 97; 99. (превод на енглески језик); Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta/Life of King St. Stephen written by Bishop Hartvic, translators Nora Berend, Cristian Gaşpar, in: *The Sanctity of The Leaders-Holy kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth centuries)*, editors Gábor Klaniczay, Ildikó Csepregi (Budapest-New York-Vienna: Central European University Press, 2023), 94. (латински изворник); 95. (превод на енглески језик).

²⁰ Поменути напад се најчешће датира између 1015. и 1017. године, док је краљ Стефан био заузет сукобом са пољским војводом Болеславом Храбрим. György Györffy, *König Stephan der Heilige* (Budapest: Corvina), 1988, 169.

²¹ Vita et actus Sancti Stephani Regis Pannoniorum (Legenda Minor)/Life and Deeds of Saint Stephen, King of the Pannonians (Minor Legend), translator Cristian Gaşpar, in: *The Sanctity of The Leaders-Holy kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth centuries)*, editors Gábor Klaniczay, Ildikó Csepregi (Budapest-New York-Vienna: Central European University Press, 2023), 96; 98. (латински изворник); 97; 99. (превод на енглески језик); Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta/Life of King St. Stephen written by Bishop Hartvic, translators Nora Berend, Cristian Gaşpar, in: *The Sanctity of The Leaders-Holy kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth centuries)*, editors Gábor Klaniczay, Ildikó Csepregi (Budapest-New York-Vienna: Central European University Press, 2023), 148. (латински изворник); 149. (превод на енглески језик).

²² Трагове присуства Печенега на тлу средњовековне Угарске налазимо у локалној топономастици. Назив сремског села Бешенева потиче од мађарског назива Besenyőк за овај номадски народ. То село се први пут помиње у повељи из 1253. године, под називом Besseney. Присуство Печенега у Угарској је свакако старијег датума. *Ad notitiam vniuersorum volumus peruenire, quod cum Laurentius villicus de Besseney.....Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IV*, urednik Tadija Smiciklas (Zagrabiae: Ex Officina Societatis Typographicae, 1906), No. 460, 539-540. Станоје Станојевић, „Бешеново-

плаћеници у угарској служби. Краљ Андрија I (1046–1060) користио их је у борбама 1051. године, са својим дојучерашњим патроном, немачким царем Хајнрихом III (1039–1056).²³

Печенези нису представљали претњу само за поданике Угарске и Византије, већ и за путнике који су користили Цариградски друм. Један од најранијих помена напада на ходочаснике на византијској територији у другој половини XI налазимо у Житију Светог Литберта, које је написао монах Радулф. У опису ходочашћа епископа Камбреа из 1054. године помиње се да су по преласку границе Паноније, у шумовитој области, коју аутор житија назива *бугарска пустиња*, доживели нападе од скитских разбојника.²⁴ За њих Радулф каже да живе попут звери, без градова, да не припадају ниједној религији, али да примењују обичај обрезивања попут Сарацена. Радулф о њима наводи да су: *варвари, окрутни, убице, без осећања и безбожни*.²⁵ Овај опис бруталних номадских нападача односи се на Печенеге.²⁶ Употреба термина *Бугарска* за простор од угарске границе до Константинопоља од стране западних наративних извора, представља реминисценцију

Печенешко село”, *Гласник историског друштва у Новом Саду*, 2, 1, (1939), (1929) 88-89. О Печенезима у Угарској детаљније видети: András Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary* (Budapest: Corvina, 1989), 7-37.

²³ Anonymi Bele Regis notarii Gesta Hungarorum-Anonymus, notary of King Bela, *The Deeds of the Hungarians*, editors and translators Martyn Rady, Laszlo Veszpremy, in: *Anonymus and Master Roger*, editors and translators Martyn Rady, Laszlo Veszpremy (Budapest-New York: Central European University Press, 2010), 170. (латински изворник); 171. (енглески језик).

²⁴ *Pretergressus Pannoniorum fines limitaneos ingreditur solitudines saltuosas, quas deserta Bulgariae nominant quasque latrunculi Sciticae gentis inhabitant. Vita Lietberti episcopi Cameracensis auctore Rodulfo monacho S. Sepulcri Cameracensis*, MGH SS XXX-II, editor Adolphus Hofmeister (Lipsiae: Impensis Karoli W. Hiersemann, 1934), 854. Анализа етничке слике поменутог простора: Александар Узелац, „Скитски разбојници у Бугарској пустињи: Поглед једног ходочасника на Поморавље средином XI века”, *Историјски часопис*, 59 (2010), 59-76.

²⁵ *Nullius heresis nominata secta, nullius religionis divino cultu tenentur; tamen, sicut ex eorum interfectis vidimus, more Sarracenorum circumciduntur barbari, crudeles, homicidae, sine affectu, sine pietate. Vita Lietberti episcopi Cameracensis auctore Rodulfo monacho S. Sepulcri Cameracensis*, MGH SS XXX-II, editor Adolphus Hofmeister (Lipsiae: Impensis Karoli W. Hiersemann, 1934), 854.

²⁶ О идентификовању Печенеге као нападача на ходочаснике видети: Јованка Калић, „Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века”, *Зборник Филозофског факултета*, 10, 1, (1968), 187; Милош Антоновић, „Етничка кретања у Поморављу у XI и XII веку”, у: *Моравска Србија: историја, култура, уметност*, уредник Синиша Мишић (Крушевац: Историјски архив-Београд: Одељење за историју Филозофског факултета, 2007), 77; Александар Узелац, „Скитски разбојници у Бугарској пустињи: Поглед једног ходочасника на Поморавље средином XI века”, *Историјски часопис*, 59 (2010), 65-66; Idem, *Крсташи и Срби: (XI-XII век)* (Београд: Утопија, 2018), 27-29; 31; 33-34.

на постојање Самуиловог царства које је, почетком XI века, коначно војно поразио византијски цар Василије II (976–1025).²⁷ Да је присуство Печенега у пограничном простору наставило да у појединим тренуцима буде сметња транзиту ходочасника обавештава нас и *Житије Теодориха из Анжеа (Vita Theoderici abbatis Andaginensis)*, које је написао опат бенедиктинског манастира Светог Ибера из Луксембурга. Ходочасници су били спречени да путују копненом рутом због присуства варвара. Своје путовање су наставили другом маршрутом, преко Апулије и морским путем су стигли до Цариграда, а затим до Свете земље.²⁸

Присуство Печенега у пограничној зони неминовно је довело до њиховог учествовања у угарско-византијским сукобима. Када су Угри, 1059. године, напали византијску територију, придружили су им се и Печенези који су живели уз Дунав, тј. њихова популација под царском влашћу.²⁹ Поменути податак додатно потврђује тврдњу да је печенешка популација учествовала у сукобима обе стране. Византија и Угарска су имале ограничен утицај на Печенеге у простору пограничја. Зависно од актуелног тренутка, Печенези, који су на поменутом простору били фрагментирани, стављали су се у службу тренутно доминантније силе, тежећи да из актуелне ситуације остваре највећу могућу корист. Угарска кампања из 1059. године довела је до реакције цара Исака I Комнина (1057–1059) у лето исте године. Цар је стигао до Сердике, где се сусрео са угарским посланицима који су молили за мир, који је убрзо склопљен. Тада је даљи ток похода био усмерен против Печенега.³⁰ Погранични сукоби по-

²⁷ Више о Самуиловом царству: Срђан Пириватрић, *Самуилова држава: Обим и карактер* (Београд: Византолошки институт САНУ, 1997).

²⁸ *Vita Theoderici abbatis Andaginensis-1087*, MGH SS XII, editor D. W. Wattenbach (Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1856), 44.

²⁹ Michaelis Attaliatae, *Historia*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 50, editor Eudoxos Th. Tsolakis (Athens: Academia Atheniensis, Institutum Litterarum Graecarum et Latinarum Studiis Destinatum, 2011), 53; *The History of Michael Attaleiates*, translators Anthony Kaldellis, Dimitris Krallis (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2012), XII.13, 120. (грчки изворник); 121. (превод на енглески језик); *Byzantium in the Time of Troubles: The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes (1057-1079)*, translator Eric McGeer, prosopographical index and glossary of terms John Nesbitt (Leiden-Boston: Brill, 2020), 46. (грчки изворник); 47. (превод на енглески језик).

³⁰ Моравчик сматра да је угарска страна желела да склопи мир због борби са Печенезима. Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars* (Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1970), 62–63. Острогорски наводи да су Византинци одбили угарски упад, што није експлицитно наведено у изворима. Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Народна књига-Алфа, 1998), 321. Василевски и Ферјанчић сматрају да су у овом походу цара Исака Византинци повратили власт над Сирмијумом. Tadeusz

мињу се и у *Пожунским аналима*, где се 1068. године наводи да је краљ Соломон (1063–1074) освојио један византијски погранични град.³¹ Византијско царство је почетком седамдесетих година XI века било укључено у више сукоба. Тада је дошло и до побуне Печенега који су пустошили Тракију и Македонију, као и до пустошења пограничног простора према Угарској. Нићифор Вријеније наводи да су *Скити* (Печенези) разорили све градове на Сави и Дунаву, од Сирмијума до Видина.³² Печенешки пљачкашки поход из 1071. године на угарску територију неминовно је довео до рата са Византијом. Ток овог сукоба детаљно описује *Бечка илустрована хроника*.³³ Према њеним наводима, Печенега је напад охрабрио дукс Београда, који је вероватно управљао и темом Сирмијум.³⁴ Они су прешли Саву код места Бузијаша (вероватно Бежанија), након чега су пустошили територију Срема. На византијску територију су се вратили са бројним пленом и заробљеницима.³⁵ *Илустрована хроника* описује ток

Wasilewski, „Le thème Byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècle”, *Зборник радова Византолошког института*, 8, 2, (1964), 478; Божидар Ферјанчић, „Сирмијум у доба Византије”, у: *Сремска Митровица: у част двадесетпетогодишњице ослобођења града*, уредник Радомир Прица (Сремска Митровица: 1969), 53; Alexandru Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries* (Leiden-Boston: Brill, 2013), 95

³¹ *Civitas Bulgarorum a rege Salomone capitur rursusque ab isdem Bulgaris et Grecis dolo recipitur*. *Annales Posonienses*, in: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I*, editor Emericus Szentpétery, (Budapest: Academie Litter. Tur. Universitatis, 1937), 126. Јованка Калић-Мијушковић претпоставља да се овде ради о Београду. Јованка Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 1967), 40. Ферјанчић наводи да је Соломон напао Сирмијум и да се морао повући. Већина историчара сматра да се освајачка кампања из 1068. године односи на освајање Београда до којег је дошло три године касније. Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)* (Zagreb: Plejada, 2011), 210. нап. 254.

³² Nicephore Bryennios, *Histoire*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 9, translator P. Gautier, (Bruxelles: Byzantion, 1979), III.1-2, 208; 210. (превод на француски језик); 209; 211. (грчки изворник); ВИИЈ III, 237-238. О археолошким траговима разарања подунавских градова видети: Милица Јанковић, Ђорђе Јанковић, „Подунавски градови поменути као пострадали 1072. године”, *Годишњак града Београда*, 25 (1978), 41-58.

³³ Један од најзначајнијих наративних извора за рану историју Угарске је *Бечка илустрована хроника* (*Chronica de gestis Hungarorum e Codice Picto Saec. xiv*) Марка Калтија, хроничара краља Лајоша Великог (1342-1382) и каноника цркве у Стоном Београду. Детаљније о хронци: С. А. Macartney, *The Medieval Hungarian historians. A Critical and Analytical guide* (Cambridge: Cambridge University Press, 1953), 133-142.

³⁴ Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars* (Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1970), 64; ; Alexandru Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries* (Leiden-Boston: Brill, 2013), 96.

³⁵ *Factum est autem tertio anno post adventum Cunorum, Bisseni per Albam Bulgari<c>am venientes transnataverunt flumen Zava in campum Buzias, et non modicam gentem captivorum et predarum diripientes, in suam terram abduxerunt*. *The Illuminated Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth century*, translators Janos Bak, Laszlo Veszpémi, (Budapest:

ових догађаја и сукобе око Београда који су потом уследили.³⁶ Угарска страна је сматрала печенешки напад кршењем мировног уговора између две државе, чиме је он постао *casus belli*.³⁷ Краљ Соломон и његов брат, херцег Геза, одлучили су да нападну Београд. Угарске трупе су прешле реку код Сланкамена, што су Византинци покушавали да спрече употребом грчке ватре.³⁸ Како би сузбили угарски напад, они су у помоћ позвали Печенеге. Против печенешких снага веома се храбро борио бачки жупан Вид, чији су се ратници из Бача истакли у борбама око Београда које су уследиле.³⁹ После успоставе своје власти у Срему, Угри су напали Београд.⁴⁰ Приликом опсаде овог стратешки значајног града угарске снаге су користиле опсадне справе. Хроничар бележи да су се на византијској страни борили тзв. *Сарацени*, у којима се могу препознати Печенези.⁴¹ Тромесечна

Central European University Press, 2018), 104.198. (латински изворник); 199. (превод на енглески језик). (= *The Illuminated Chronicle*) Најчешће се сматра да се ради о Бежанији. Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890), 242. Супротан став је изнео Поповић, који тврди да се ради о Бусијама, потесу код Угриноваца. Душан Ј. Поповић, *Срби у Срему до 1736/7: Историја насеља и становништва* (Београд: Српска академија наука: Научна књига, 1950), 48.

³⁶ *Inde castra moventes descenderunt circa flumen Zava in directo Nandorfeirwar. The Illuminated Chronicle*, 104.198. (латински изворник); 199. (превод на енглески језик).

³⁷ *Rex autem et dux imposuerunt crimen traditionis Albe Bulgarice, eo quod pace defraudata voluntarie permisisset latrunculos Bessorum depredari Hungariam. The Illuminated Chronicle*, 104.198. (латински изворник); 199. (превод на енглески језик).

³⁸ *The Illuminated Chronicle*, 104.198; 200. (латински изворник); 199; 201. (превод на енглески језик). О грчкој ватри детаљније: С. Zenghelis, „Le feu gregeois et les armes a feu des Byzantins”, *Byzantion*, 7, 1 (1932), 265-286; James R. Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder* (Cambridge: The John Hopkins University Press, 1960); H. R. Ellis Davidson, „The Secret Weapon of Byzantium”, *Byzantinische Zeitschrift*, 66 (1973), 61-74; John Haldon, M. Byrne, „A Possible solution to the problem of Greek fire”, *Byzantinische Zeitschrift*, 70 (1977), 91-99; John Haldon, „Greek fire’ revisited: current and recent research”, in: *Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman*, editor Elizabeth Jeffreys, Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2006, 290-325; John H. Pryor, Elizabeth M. Jeffreys, *The Age of the ΔΡΟΜΩΝ: The Byzantine Navy ca 500-1204* (Leiden-Boston: Brill, 2006), 607-631; Thomas Salmon, „The Byzantine Science of Warfare: from Treatises to Battlefield”, in: *A Companion to Byzantine Science 1*, editor Stavros Lazaris (Leiden-Boston: Brill, 2020), 445-447; Борис Стојковски, „Помени употребе грчке ватре на Сави и Дунаву”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2023), 40-42.

³⁹ *The Illuminated Chronicle*, 105.200. (латински изворник); 201. (превод на енглески језик). О поменутом жупану више: Борис Стојковски, „Бачки жупан Вид”, *Споменица историјског архива Срем*, 7 (2008), 210-222; Attila Zsoldos, *Magyarország világi arhontologiaja 1000-1301* (Budapest: História-MTA Történettudományi Intézete, 2011), 125.

⁴⁰ Присуство краља Соломона посведочено је и на основу налаза оловне буле. Добрила Гај-Поповић, „Оловна була мађарског краља Соломона”, *Годишњак града Београда*, 25 (1978), 163-168.

⁴¹ Присуство Печенег на простору Београда потврђено је и археолошким налазима. Gordana Marjanović-Vujović, „Archaeological proving the presence of the Pechenegs

опсада је окончана након што је једна угарска заробљеница подметнула пожар у граду. Суочен са ватреном стихијом, стратег Никита се са својом посадом предао херцегу Гези.⁴² Због неповољног развоја догађаја византијски цар Михаило VII Дука (1071–1078) покушао је да склопи мир, што је угарска страна одбила. Током продора на југ, краљ Соломон је успео да освоји Ниш. Из овог града однео је познату хришћанску реликвију – руку Светог Прокопија.⁴³ Недуго потом између две државе склопљен је мировни уговор.⁴⁴ Већина историчара сматра да су за напад на Угарску 1071. године одговорни Печенези који су били поданици Царства. Када се детаљније анализира византијска политика у Малој Азији, ова могућност је много мање извесна. Цару Роману IV Диогену (1068–1071), у жељу припрема за офанзиву против Турака Селџука у Малој Азији, није ишло на руку покретање додатног сукоба на граници са Угарском. Могуће разрешење позадине тог сукоба понудио је мађарски историчар Ковач, који сматра да су за њега одговорни Печенези са простора доњег Дунава, на чију миграцију су утицали Кумани. Суочени са куманским притиском и неизвесном егзистенцијом, они су прешли на територију Царства. У тој намери њихови сународници који су били у византијској служби, нису могли, односно нису хтели да их зауставе. Не правећи разлику

in Beograd town", *Balkanoslavica*, 3 (1974), 183–188.

⁴² *The Illuminated Chronicle*, 104–109, 198; 200; 202; 204; 206. (латински изворник); 199; 201; 203; 205; 207. (превод на енглески језик). О београдском утврђењу више: Marko Popović, „Les forteresses du système defensif byzantin en Serbie au Xie-XIle siècle”, *Starinar*, 42 (1991) 170; 173.

⁴³ Крајње концизно о наставку борби 1072. године обавештавају и *Пожунски анали: Salomon rex Bulgarense regnum invasit*. *Annales Posonienses*, in: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I*, editor Emericus Szentpétery, (Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1937), 126. Ове наводе угарских извора потврђује и византијски историчар Јован Кинам (након 1143 и након 1185): *Народ Хуна је веома често пустошио ромејску земљу и нешто мало пре владе Алексија Комнина освојио Сирмијум и покориши многе придунавске градове стигао све до Ниша*. *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, уредници Георгије Острогорски, Фрањо Баришић, (Београд: Византолошки институт САНУ, 1971), 74; Ioannes Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, translator Charles Brand (New York: Columbia University Press, 1976), 171–172. О освајању Ниша: Јованка Калић, „Ниш у средњем веку”, *Историјски часопис*, 31 (1984), 10. Рука Светог Прокопија пренета је из Ниша у храм Светог Димитрија у Сирмијуму. О поменутој реликвији: Иларион Руварац, „О руци св. великомученика Прокопија”, *Летопис Матице српске*, 229 (1905), 5–7; Борис Стојковски, „Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку”, у: *Ниш и Византија*, VII, уредник Миша Ракоција (Ниш: Град Ниш: Универзитет : Нишки културни центар, 2009), 386.

⁴⁴ О току сукоба угарско-византијског сукоба 1071. године: Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)* (Zagreb: Plejada, 2011), 210–212.

између две групације Печенега, угарска страна је закључила да иза овог напада стоји Византијско царство. Такав развој догађаја резултовао је офанзивом у којој су угарске снаге привремено овладале територијом од Београда до Ниша.⁴⁵

Крајем седамдесетих година XI века, као нови етнички елемент на простору Балкана, појавили су се Кумани. Они су 1078. године, у савезу са Печенезима, ратовали против Византије. Тада су опсели Хадријанопољ, али су се на појаву византијских снага повукли.⁴⁶ Други кумански напад на византијску територију из 1083. године осведочен је у типичу Бачковског манастира (данашња Бугарска).⁴⁷ Кумани су 1087. године поново напали Византијско царство у савезу са Печенезима. Због закаснелог учешћа у бици код Дристра, односно данашње Силистрије у Бугарској, дошло је до сукоба међу савезницима. У бици која се тада развила, Печенези су тешко поражени.⁴⁸ До пресудне битке међу два туркичка народа дошло је 1091. године, када су куманске и византијске снаге, у бици код Лебуниона, тешко поразиле Печенеге.⁴⁹

Кумански продор наставио се на територији Угарске. Искористивши поход краља Ладислава I у Хрватску 1091. године, куманске снаге, које је предводио Каполч, упале су у Трансилванију.⁵⁰ После пустошења ове територије, Кумани су ушли у Бихарску област, одакле су прешли Тису код Токаја, када су се нападачи поделили на три групе. Хомок, пешчану равницу између Дунава и Тисе, пустошиле

⁴⁵ Детаљна анализа византијско-угарског сукоба и улоге Печенега у њему: Attila Kovács, „1071: Besenyők, Magyarok, bizánciak”, *Acta Historica*, 139 (2017), 45–53.

⁴⁶ Michaelis Attaliateae, *Historia*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 50, editor Eudoxos Th. Tsolakis (Athens: Academia Atheniensis, Institutum Litterarum Graecarum et Latinarum Studiis Destinatum, 2011), 53; *The History of Michael Attaleiates*, translators Anthony Kaldellis, Dimitris Krallis (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2012), XXXV.19, 538. (грчки изворник); 549. (превод на енглески језик).

⁴⁷ Paul Gautier, „Le typikon du sébaste Grégoire Pakourianos,” *Revue des études byzantines*, 42 (1984), 42. (превод на француски језик); 43. (грчки изворник); „Pakourianos: Typikon of Gregory Pakourianos for the Monastery of the Mother of God Petritzonitissa in Bačkov”, translator, Robert Jordan, in: *Byzantine Monastic Foundation Documents Vol. 2*, editors John Thomas, Angela Constantinides Hero, Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library, 2000, 526.

⁴⁸ Anna Komnene, *Alexiade, tome II*, translator Bernard Leib, (Paris: Société d'édition „Les Belles Lettres” 1937), VII.5, 103–104.

⁴⁹ Anna Komnene, *Alexiade, tome II*, translator Bernard Leib, (Paris: Société d'édition „Les Belles Lettres” 1937), VIII.5, 143–144. О бици код Лебуниона: Michael Angold, *The Byzantine Empire, 1025–1204* (London-New York: Longman, 1997), 133; Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Народна књига-Алфа, 1998), 339.

⁵⁰ Детаљна анализа куманског напада на Угарску 1091. године: Szilvia Kovács, „The Cuman Campaigns in 1091”, *Golden Horde Review*, 3 (2014), 174–189.

су две групе Кумана, док се трећа групација борила у бици код Бечеја. Након што су стекли огроман плен и велик број заробљеника, Кумани су се одлучили за повратак. Угарски краљ Ладислав I Свети (1077–1095) прекинуо је кампању у Славонији и кренуо у сусрет нападачима.⁵¹ Он је нанео тежак пораз Куманима на Поганишу (рум. Rogâniș или Rogânici), притоци реке Тамиш.⁵² Велик број куманских достојанственика је страдао, укључујући Каполча, а заробљеним ратницима омогућено је да бирају – да се покрсте или да буду погубљени.⁵³ Кумани, који су желели да освете пораз из 1091, послали су поруку краљу Ладиславу у којој су захтевали повратак заробљеника, запретивши да ће упасти у Угарску одређеног дана. У страху за своју земљу, краљ је кренуо у сусрет Куманима, поразивши их код реке Дунав.⁵⁴

⁵¹ *Post hec autem quidam de Cunis nomine Copulch, filius Krul cum valida manu intravit in Hungariam, ut debellaret. Qui Ultrasilvanum regnum depredavit et predam secum ducebat. Qui depopulata terra Transilvana transiens venit ad Byhor et circa flumen Umsoer aliquantibus diebus permoratus est. Deinde tran siens Tysciam in Thocoyd exercitum suum in tria agmina divisit. Duo agmina versus sabulum vastare proposuit. Unum vero circa Tysciam debellare dimisit. Debellantes vero et predantes venerunt in locum, qui dicitur Bechey, cum multitudine predarum et ad propria redire statuerunt. Qui dicebant: Venimus debellando, nunc revertamur venando. Tantam ergo predam de Hungaria habuerunt, quantam umquam aliqua gens potuit habere. Uxores etiam et filios nobilium secum in captivitate ducebant. Rex autem Ladizlaus cum suis in Sclavonia fuerat. The Illuminated Chronicle, 137.254. (латински изворник); 255. (превод на енглески језик). Тома Архиђакон, за разлику од *Илустроване хронике* помиње хрватски отпор код планине Гвозд, након чега је краљ Ладислав наставио успешну кампању услед разједињености хрватских великаша. Он није успео да овлада приморјем због упада дивљег народа, тј. Кумана у Угарску. *His ergo Vladisclavus rex inductus consiliis absque mora coadunato exercitu copioso venit et occupavit totam terram a Dravo fluvio usque ad Alpes que dicuntur ferree nullo obice resistente. Post hec transivit Alpes et cepit impugnare munitiones et castra multaque prelia comittere cum gentibus Chroatie. Sed cum alter alteri non ferret auxilium essentque divisi ab invicem, facilem victoriam rex potuit optinere. Nec tamen usque ad maritimas regiones pervenit, sed audiens, quod quedam gens sui regni fines intraverat, in Hungariam repedavit. Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split, editors Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James Ross Sweeney (Budapest-New York: Central European University Press, 2006), 92; 94. (латински изворник); 93; 95. (превод на енглески језик).**

⁵² *Rex autem cum suis omnibus pro tanta victoria gratias egit omnipotenti Deo, qui eripuit eos de manibus hostium suorum, nominavitque fluvium Paganti, propter paganos usque in presentem diem. The Illuminated Chronicle, 137.254. (латински изворник); 255. (превод на енглески језик); Петар Рокаи и др., *Историја Мађара* (Београд: Cliо, 2002), 44; Victor Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Centuries* (Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute-Museum of Braila Istros Publishing House, 2003), 248-250.*

⁵³ *The Illuminated Chronicle, 137.254. (латински изворник); 255. Упоредити са феноменом присилног покрштавања муслиманских заробљеника током крсташких ратова: Peter Herde, „Christians and Saracens,” *Studia Gratiana*, 12 (1967) 361-376.*

⁵⁴ *The Illuminated Chronicle, 137.254; 256. (латински изворник); 255; 257. (превод на енглески језик).*

Искористивши ангажовање угарског владара против куманске опасности, цар Алексије I (1081–1118) у Далмацију је послао севаста Готфрида Мелфијског, норманског грофа у царској служби. Он је током боравка од 1091. до 1093. године учврстио византијску власт у далматинским градовима.⁵⁵ Претпоставља се да је после пораза које је нанео Куманима, Ладислав освојио део византијске територије. На овај закључак наводи писмо које је угарски владар упутио, у касно лето 1091. године, Одеризију, опату Монте Касина, у којем себе назива краљем Угарске, Славоније (Хрватске) и Мезије.⁵⁶ Постоји неколико мишљења о томе шта би територија Мезије требало да представља. Једно тумачење сугерише да је то требало да буде алузија на области које је Угарска стекла током Соломонове кампање из 1071–1072. године.⁵⁷ Према другом мишљењу, простор Мезије се налазио на доњем Дунаву, где су живели Печенези и Кумани, а, према појединим изворима, и енглески колонисти који су признавали власт Византије.⁵⁸

⁵⁵ Јадран Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији* (Београд: Научно дело, 1957), 126-127.

⁵⁶ *Oderisius religiosissimo abbati Sancti Benedicti omnique sibi commisse congregationi L. Ungarorum ac Messie Dei gracia rex, servicium, amorem in Christo Jesu Domino nostro... Confirmatum tibi per hunc scriptum, quicquid in Ungaria et Messia et Sclauonia vestro loco nostri homines offerre voluerint. Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia ab anno 1000 usque ad annum 1196*, editor György Györffy, Budapest: Academia Scientiarum Hungaricae, 1992, No. 91, 271-272.

⁵⁷ Vilmos Fraknoi, „Szent László levele a montecassinói apáthoz”, *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, 19 (1901), 288. Налаз печата Алексија Комнина, који је пре доласка на власт носио титуле севаста и великог доместика, доказује да је у Сирмијуму обновљена византијска власт у периоду 1079. до 1081. године. Јадран Ферлуга, „Византијски печат из Сирмијума”, *Зборник радова Византолошког института*, 21 (1982), 47-52. О питању смењивања византијског и угарског утицаја на простору Срема видети: Божидар Ферјанчић, „Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији”, у: Ваљево. *Постанак и успон градског средишта*, уредник Синиша Бранковић, Ваљево: Народни музеј-Београд: Одељење за историју Филозофског факултета, 1994, 49-58; Ивана Коматина, Предраг Коматина, „Византијски и угарски Срем од X до XIII века”, *Зборник радова Византолошког института*, 55 (2018), 141-164.

⁵⁸ О наводном пресељењу Англо-Саксонаца у Византију говори *Saga Edvarda Исповедника* и универзална хроника анонима из Лаона (*Chronicon Universale Anonymi Laudunensis*). Критичка издања поменутих извора: *The Saga of Edward the Confessor*, in: Krijnie N. Ciggaar, *L'émigration anglaise á Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur les Varangues á Constantinople*, *Revue des études byzantines*, 32 (1974), 340-342; *Chronicon Universale Anonymi Laudunensis*, in: *Ibidem*, 320-339. Сматра се да су енглески колонисти били насељени на простору теме Паристрион (Парадунавон), док су, према алтернативном тумачењу, они живели на територији источно од Крима. Jonathan Shepard, „Another New England? Anglo-Saxon Settlement on the Black Sea”, *Byzantine Studies*, 1, 1, (1974), 18-39. О критици локализације енглеске колонизације на простору теме Парадунавон видети: Alexandru Madgearu, „The Periphery against the Centre: the Case of Paradunavon”, *Зборник радова Византолошког института*, 40 (2003), 49-56; Alexandru

Како је поменути простор у периоду антике припадао провинцији Доњој Мезији (*Moesia Inferior*), интитулација угарског владара је заснована на поменутој традицији.⁵⁹ Поједини историчари сматрају да се под овом територијом подразумева Босна.⁶⁰ Према најизвеснијој интерпретацији, угарски владар је овладао простором између Дрине, Саве и Мораве, са утврђењима Београдом и Сирмијумом, који је некада био део Горње Мезије (*Moesia Superior*).⁶¹ Шта је била политичка позадина два куманска продора у Угарску? У историографији се наилази на тумачење да је први кумански напад утицао цар Алексије I Комнин, који је на тај начин желео да спречи наставак угарске кампање у Хрватској, која би довела до даљег продора ка Далмацији која се налазила у византијској сфери утицаја.⁶² Међутим, то становиште није експлицитно потврђено у изворима. Према *Илустрованој хроници*, други кумански напад су подстакли Руси, због чега се краљ Ладислав упутио у поход против њих, који је окончан када је руска страна затражила милост и обећала верност угарском владару.⁶³ Ова могућност је мало извесна, пошто су тада односи руских кнежева и Угарске били добри. Напад куманских снага из правца јужне Русије не би се одиграо на доњем Дунаву, нити у тако кратком року.⁶⁴ Трећа могућност јесте да је кумански напад био усмерен ка Трансилванији у циљу пљачке или трајног овладавања поменутом територијом.⁶⁵ Највероватније објашњење је да су Угарску похарали Кумани непосредно после битке код Лебуниона, а да се други напад одиграо исте године и да је био мотивисан осветом, а не подстакнут од Руса.

Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries* (Leiden-Boston: Brill, 2013), 141-142.

⁵⁹ Ferenc Makk, „Saint Ladislas et les Balkans”, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef Nominatae. Opuscula Byzantina*, 9, (*Byzance et ses voisins. Melanges a la memoire de Gyula Moravcsik a l’occasion du centieme anniversaire de sa naissance*) (1994), 66-67.

⁶⁰ Alexandru Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries* (Leiden-Boston: Brill, 2013), 98.

⁶¹ Ferenc Makk, *Magyar külpolitika (896-1196)* (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1996), 131-132.

⁶² Јадран Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији* (Београд: Научно дело, 1957), 125; Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars* (Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1970), 69-70; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga), 1975, 492.

⁶³ *The Illuminated Chronicle*, 138.256. (латински изворник); 257. (превод на енглески језик).

⁶⁴ Szilvia Kovács, „The Cuman Campaigns in 1091”, *Golden Horde Review*, 3 (2014), 184.

⁶⁵ Ferenc Makk, „Megjegyzések Kálmán külpolitikájához”, *Acta Historica*, 67 (1980), 22; Idem, *The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the Twelfth Century* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), 10.

Због борбе краља Ладислава I са номадским групацијама, још од битке код Керлеша 1068. године, у којој је захваљујући њему угарска страна однела победу, савременици су га сматрали заштитником угарских граница. Према једној од легенди, он је спасио девојку од отмице Кумана, те се због тога сматра браниоцем женске части.⁶⁶ Због поменутих врлина канонизован је као светитељ.⁶⁷ Након смрти краља Ладислава, у само предвечерје Првог крсташког рата, потоње генерације виделе су га као (прото)крсташа.⁶⁸ Поједини историчари сматрају да је краљ Ладислав I постао инспирација за лик Ланселота, централне личности артуријанске књижевности.⁶⁹ Што се тиче пограничних сукоба Угарске и Византије, они су у другој половини XI века постали акутни процес који је у великој мери обликовао однос две државе.⁷⁰

Први крсташки рат (1096–1099) представља један од средњовековних догађаја од светског историјског значаја. Оно што је започело као акција регрутације помоћних јединица за Византијско царство, претворило се у широки социјални покрет који је довео до кардиналних друштвених промена у Европи и на Блиском истоку.⁷¹

⁶⁶ András Vizkelely, "Nomádkori hagyományok, vagy udvari-lovagi toposzok? Észrevételek Szent László és a leányrabló kun epikai és képzőművészeti ábrázolásaihoz", *Irodalomtörténeti Közlemények*, 85, 3 (1981), 253-275.

⁶⁷ И пре формалне канонизације канонизован од стране папе Целестина III 1192. године Ладислав I је био увелико поштован у Угарској. О развоју култа поменутог владара-светитеља: Петар Рокаи и др., *Историја Мађара* (Београд: Clio, 2002), 38-40; Laszlo Veszpremy, "King St Ladislas, chronicles, legends and miracles", *Saeculum Christianum*, 25 (2018), 140-163.

⁶⁸ Мотив неоствареног учешћа у крсташком рату, уз краља Ладислава I, јавља се и у биографијама других европских владара. О томе више видети: Peter Rokaу, "Motiv neostvarenog križarskog rata u biografijama srednjovjekovnih evropskih vladara", u: *Zvonimir, kralj hrvatski*, urednik Ivo Goldstein, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilista u Zagrebu, 1997, 241-246.

⁶⁹ Stephen Pow, "Evolving Identities: A Connection between Royal Patronage of Dynastic Saints' Cults and Arthurian Literature in the Twelfth Century", *Annual of Medieval Studies at CEU*, 24 (2018), 65-74.

⁷⁰ О поменутој проблематици детаљније видети: Ferenc Makk, *The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the Twelfth Century* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989); Boris Stojkovski, "Byzantine military campaigns against Serbian lands and Hungary in the second half of the eleventh century", in: *War in Eleventh-Century Byzantium*, editors Georgios Theotokis, Marek Meško, London-New York: Routledge, 2021, 145-159

⁷¹ О Првом крсташком рату детаљније: Steven Runciman, *A History of the Crusades I: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem* (Cambridge: Cambridge University Press, 1951); Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading* (London: Athlone, 1986); Idem, *The First Crusaders, 1095-1131* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); John France, *Victory in the East: A Military History of the First Crusade* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

Значајан сегмент крсташког похода одиграо се на простору јужне Угарске, о чему нас обавештавају два најзначајнија хроничара Првог крсташког рата – Алберт Ахенски и Виљем Тирски.⁷²

Упркос очекивању папства, прве крсташке групације нису организовали чланови високог клера, већ локални проповедници и припадници ниже аристократије. Око ових харизматичних личности почео је спонтано да се окупља велики број верника. Због малог броја професионалних војника, први талас крсташа у историографији је познат као Сељачки крсташки рат.⁷³ На челу народног крсташког похода био је познати ходочасник и проповедник Петар Пустуњака (Petrus Heremita).⁷⁴ Његов близак сарадник био је извесни племић

⁷² Алберт Ахенски био је аутор најдетаљније историје Првог крсташког рата. Претпоставља се да је рођен око 1080. године и да је био монах и каноник катедралне цркве Свете Марије у Ахену. Његово дело *Historia Ierosolimitana* (Јерусалимска историја) чини 12 књига и обухвата период од 1095. до 1119. године, а писано је током друге или треће деценије XII века. Значај *Јерусалимске историје* је у томе што се заснива на усменим извештајима учесника крсташког рата и независно је од других извора. Peter Christian Jacobsen, „Albert von Aachen”, in: *Lexikon des Mittelalters, 1, Aachen-Bettelordenskirchen*, (Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999), 286-287; Franz-Joseph Schmale, „Albert von Aachen,” in: *Neue Deutsche Biographie 1, Aachen-Beheim*, (Berlin: Duncker & Humboldt), 1953, 133-134; Franz Josef Worstbrock, „Albert von Aachen”, *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon Band 1, A solis ortus cardine-Colmarer Dominikanerchronist*, (Berlin: De Gruyter, 1978), 111-114; Peter Knoch, *Studien zu Albert von Aachen: der erste Kreuzzug in der deutschen Chronistik* (Stuttgart: Klett, 1966). Алберт Ахенски је имао велики утицај на потоњег хроничара Виљема Тирског (око 1130-1186). Он био је једна од најутицајнијих личности у верском и политичком животу Јерусалимске краљевине. У периоду 1175. до 1186. године био је надбискуп Тира. Написао је дело које је познато под називима *Јерусалимска историја* (*Historia Ierosolimitana*) или *Историја дела у прекоморским крајевима* (*Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*). Иако у великој мери завистан од свог претходника, Виљем Тирски пружа корисне допуне наратива о Првом крсташком рату. Више о Виљему Тирском: Hannes Möhring, „Wilhelm von Tyrus († 1186)”, in: *Lexikon des Mittelalters, 9, Werla-Zypresse*, (Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999), 191-192; Michael McCormick, „William of Tyre”, in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, (New York-Oxford: Oxford University Press, 1991), 2197-2198; Alex Malet, „William of Tyre”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History: Volume 3 (1050-1200)*, editors David Thomas, Alexander Mallett, et al, Leiden-Boston: Brill, 2011, 769-777; R. H. C. Davis, „William of Tyre”, in: *Relations between East and West in the Middle Ages*, editor Derek Baker (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1973), 64-76; Rudolf Hiestand, „Zum Leben und zur Laufbahn Wilhelms von Tyrus”, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 34 (1978), 345-380; Peter W. Edbury, John Gordon Rowe, *William of Tyre: Historian of the Latin East* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).

⁷³ О Сељачком крсташком рату: Frederic Dunclaf, „The Peasant’s Crusade”, *The American Historical Review*, 26 (1921), 440-453; Walter Porges, „The Clergy, the Poor, and the Non-combatants on the First Crusade”, *Speculum*, 21, 1, (1946), 1-23. Детаљна анализа социјалне структуре Првог крсташког похода: Conor Kostick, *The Social Structure of the First Crusade* (Leiden-Boston: Brill, 2008).

⁷⁴ О личности Петра Пустуњака и његовом учешћу у Првом крсташком рату видети више: E. O. Blake, C. Morris, „A Hermit Goes to War: Peter and the Origins of the First

Валтер (Готје) Санс-Авоар (Walterus Senzaohir; Walter de Pexeo), кога су често погрешно називали Валтер Без иметка (Walter Sine Habere; sans-avoir), што је назив, који потиче од његовог племићког поседа, Боаси санс Авоар (Boissy-sans-Avoir), који се налазио четрдесет километара западно од Париза.⁷⁵ Он је био на челу прве групације крсташа који су прошли кроз Угарску у мају 1096. године. Алберт Ахенски наводи да је Валтер био добро примљен од угарског владара Коломана (1095–1116), који је дозволио крсташима транзит преко његове територије и набавку потрепштина. На овом месту хроничар одређује границу Угарске, наводећи да се она завршава код Земунa, а да је Београд *бугарски град*.⁷⁶ Сукоби који су се одиграли код Земунa дуготрајно су обликовали његову перцепцију у западним изворима. Уместо словенског назива Земун, Алберт Ахенски и Виљем Тирски користе назив Malevilla, што је значило лоше место.⁷⁷ Још једно занимљиво запажање у вези са географијом Угарске доноси потоњи

Crusade", *Studies in Church History*, 21 (1984), 79-107; Jean Flori, *Pierre l'Ermite et la Première Croisade* (Paris: Fayard, 1999); Colin Morris, „Peter the Hermit and the Chroniclers”, in: *The First Crusade: Origins and Impact*, editor Jonathan Phillips (Manchester: Manchester University Press 1997), 21-34; Jay Rubenstein, „How, or How Much, to Reevaluate Peter the Hermit”, in: *The Medieval Crusade*, editor Susan J. Ridyard (Woodbridge: The Boydell Press, 2004), 53-69.

⁷⁵ Александар Узелац, *Крсташи у Срби: (XI-XII век)* (Београд: Утопија, 2018), 48.

⁷⁶ *Vbi cognita et audita illius animi intentione, et causa assumpte uie, a domno Kalamanno rege Christianissimo Vngariorum benigne susceptus est, et pacific concessus est sibi transitus per uniuersam terram regni sui, et emendi licentia. Hic itaque sine offensione et aliquo aduerso incurs, usque ad Belegrauiam ciuitatem Bulgarorum profectus est transiens Maleuillam, ubi terminantur fines regni Vngariorum.* Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana: History of the journey to Jerusalem*, translator Susan B. Edgington (Oxford: 2007), I.6, 8. (латински изворник); 9. (превод на енглески језик) (=Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*); *Ille vero, regno eius cum omni tranquillitate transcurso, usque ad fluvium Maroe, qui eiusdem regni ab oriente limes esse dinoscitur, pervenit incolumis, quo transito Bulgarorum fines cum suis legionibus attigit, ad locum perveniens qui dicitur Bellegrava.* Willelmi Tyrensis Archiepiscopi, *Chronicon*, editor: R. B. C. Huygens, *Corpus Christianorum: Continuatio Mediaevalis* Vol. 63 A, Tournhout: Brepols, 1986, I.18, 141. (=Willelmi Tyrensis, *Chronicon*); William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds done beyond the Sea*, Vol. 1, editors Emily Atwater Babcock, A. C. Krey (New York: Columbia University Press, 1941), 98. (=William of Tyre, *A History of Deeds*); Јованка Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 1967), 61.

⁷⁷ Словенски назив овог насеља потиче од придева *земљнь* – земљан, који се односи на земљане градове који су били подизани на стратешким местима широм Паноније. Петар Скок, „Топономастика Војводине”, *Гласник историског друштва у Новом Саду*, 12, 1, (1939), 10; Idem, „Топономастика Војводине”, у: *Војводина I*, уредник Душан Ј. Поповић (Нови Сад: Историско друштво, 1939), 117. О дуговечности ове перцепције сведочи путописни спис из XIV века *Путовањима витеза Џона Мандевила*, који у обе своје редакције наводи Земун. У његовој старофранцуској редакцији Земун се наводи као Malavilla, док се у енглеској редакцији с почетка XV користи топоним Evulle town. Александар Узелац, Бојана Радовановић, „Један опис Београда и југоисточне Европе у енглеској књижевности XV века”, *Београдски историјски гласник*, 3 (2012), 260; Александар Узелац, *Крсташи у Срби: (XI-XII век)* (Београд: Утопија, 2018), 50.

хроничар. Он каже да је кретање кроз њу отежано због мочварног земљишта и великих река, као и да су путни правци били ретки, малобројни, уски и тешки за кретање.⁷⁸ Већинска група крсташа је бродовима прешла реку Саву и ушла на територију Византије.⁷⁹ Упркос благонаклоном односу угарских власти дошло је до сукоба између локалног становништва и крсташа. Групу од шеснаест заосталих крсташа, који су желели да набаве оружје, напали су и опљачкали Угри. После разговора са њиховим вођом Валтером, одлучено је да, упркос непријатној епизоди под Земуном, поход буде настављен.⁸⁰ До нових сукоба је дошло и на византијској територији у околини Београда. Наиме, локални заповедник је одбио да дозволи крсташима да се снабдеју намирницама, јер су византијске власти сумњале да се ради о варалицама и шпијунима.⁸¹ Због недостатка намирница крсташа су почели да отимају стада од локалног становништва. Сукоб је ескалирао, па је шездесет крсташа живо спаљено у локалној цркви. Оста-

⁷⁸ Willelmi Tyrensis, *Chronicon*, I.18, 140-141; William of Tyre, *A History of Deeds*, II.18, 97. Дунав је кроз целокупну историју Угарске представљао важан елемент безбедносне политике њеног јужног пограничја. О томе детаљније: Небојша М. Карталија, „Улога Дунава у средњовековној историји јужне Угарске”, у: *Дунав-Мост коју спаја културе*, уредници Светозар Бошков, Борис Стојковски, Данијела Милошевић (Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју, Центар за историјска истраживања-Смедерево: Историјски архив, 2023), 109-130.

⁷⁹ На овом месту Алберт Ахенски и Виљем Тирски чине фактографску грешку. Гранична река између Византије и Угарске је Сава, а не Морава. *Historia Ierosolimitana*, I.6, 9. (латински изворник); 11. (превод на енглески језик); William of Tyre, *A History of Deeds*, II.18, 98.

⁸⁰ *Historia Ierosolimitana*, I.6, 10. (латински изворник); 12. (превод на енглески језик); William of Tyre, *A History of Deeds*, II.18, 98.

⁸¹ *In ipsa denmque nocte qua socii nudi et uacui recepti sunt, Walterus licentiam emendi uite necessaria requisivit a principe Bulgarorum et magistratu ciuitatis. Qui fraudem et exploratores terre estimantes, omnia uenalia illis interdixerunt.* Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I.6, 10. (латински изворник); 11. (превод на енглески језик). Византијско царство је имало веома развијен обавештајни систем, који се користио агентима за прикупљање информација на непријатељској територији. Обавештајним радом интензивно су се бавиле и византијске дипломате. Информације су долазиле и од других лица, као што су путници, ходочасници, трговци и др. Због такве праксе византијски стратег је у крсташима видео потенцијалне шпијуне. О византијском обавештајном систему детаљније видети: Francis Dvornik, *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy* (New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1974, 121-187; Nike Koutrakou, „Diplomacy and Espionage: their role in Byzantine Foreign Relations, 8th-10th Centuries”, *Graeco-Arabica*, 6 (1995), 125-144; Idem, „Spies of Towns”. Some Remarks on Espionage in the Context of Arab-Byzantine Relations (VII-X th Centuries)”, *Graeco-Arabica*, 7-8, (2000), 243-266.

так крсташа је наставио путовање кроз бугарске шуме ка Нишу што је трајало осам дана.⁸²

До још драстичнијег сукоба дошло је током проласка веће групе крсташа, на челу са Петром Пустуњаком, која је наводно имала 40 000 људи.⁸³ Све до Земуна односи са становништвом Угарске били су коректни. Међутим, када су крсташи стигли до поменутог града, до њих су наводно стигле гласине да се локални угарски племић Гуз⁸⁴, заједно са бугарским кнезом (тј. византијским стратегом) Никитом, спрема да их побије и опљачка приликом преласка реке. Наратив издаје на коју су се спремили погранични команданти скоро сигурно представља накнадно домишљање хроничара, јер је требало оправдати изгреде које је крсташка војска чинила на свом путовању.⁸⁵ Ако је између пограничних команданата и постојала сарадња, она је вероватно била ефемерног карактера, пре свега узрокована потенцијалном опасношћу од присуства крсташа.⁸⁶ Поменути византијски командант је вероватно онај који се помиње у борбама око Београда 1071. године. Наводно је Петар Пустуњак у почетку одбацио гласине као неосноване, јер су Угри и Бугари хришћани. Међутим, када су крсташи видели опљачкану одећу и опрему својих другова, одобрио је

⁸² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I.6, 10. (латински изворник); 11. (превод на енглески језик); Willelmi Tyrensis, *Chronicon*, I.18, 142; William of Tyre, *A History of Deeds*, II.18, 98-99. О логистичким проблемима са којима су се крсташи суочавали током Првог крсташког рата и улози Византије у томе: Charles R. Glasheen, "Provisioning Peter the Hermit: from Cologne to Constantinople", in: *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*, editor John H. Pryor (Aldershot: Ashgate, 2006), 119-129; Gregory Bell, "In Starvation's Shadow: The role of Logistics in the Strained Byzantine-European Relations during the First Crusade", *Byzantion*, 80 (2010), 38-71.

⁸³ Историчари сматрају да је бројност ове крсташке групације знатно мања. Снаге Петра Пустуњака могле су да имају максимално 20 000 људи, од којих већина нису били професионални борци. Steven Runciman, *A History of the Crusades I: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem* (Cambridge: Cambridge University Press, 1951), 123; 340; Александар Узелац, *Крсташи и Срби: (XI-XII век)* (Београд: Утопија, 2018), 53.

⁸⁴ Идентификација поменутог племића је веома проблематична, јер у каснијем излагању Алберт Ахенски помиње истоимену личност као дукса Бугара 1101. године. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, VIII.36, 626. (латински изворник); 627. (превод на енглески језик). Према тумачењу мађарског историчара Веспремија, овде се ради о Гези, жупану Земуна, али се не наводи ближа идентификација. Laszlo Veszpremy, "Magyarország az első kereszties hadjarat: Aachen Albert tanusaga", *Hadtortelenmi Kozlemenyek*, 118 (2005), 507 nap. 26.

⁸⁵ Александар Узелац, *Крсташи и Срби: (XI-XII век)* (Београд: Утопија, 2018), 54.

⁸⁶ О потенцијалној сарадњи Византије и Угарске током проласка крсташа видети: Јованка Калић, "Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века", *Зборник Филозофског факултета*, 10, 1, (1968), 183-191.

напад.⁸⁷ Крсташи су на јуриш освојили Земун, што је изазвало бекство становника. Алберт Ахенски бележи да је током освајања града и у покушају преласка Дунава страдало 4.000 становника града, док је у борби пало стотину крсташа.⁸⁸ *Илустрована хроника* помиње много шири опсег крсташког пустошења. Према поменутом извору, није освојен само град, већ је опљачкан цели погранични простор Срема.⁸⁹ Када је заповедник Београда сазнао за судбину Земуна, одлучио је да се повуче у боље утврђен Ниш, док је локално становништво потражило уточиште у околној шуми и брдима. После петодневног боравка у разрушеном Земуну, крсташи су одлучили да пређу на другу обалу Саве, после вести да угарски владар спрема одмазду.⁹⁰ Сто педесет бродова који су им били на располагању показали су се недовољним за такав подухват. Због тога су изградиле импровизована пловила, која су била непоуздана, па се велик број крсташа удавио током преласка реке. Њихово пребацивање додатно су ометали Печенези који су их напали стрелама. Они су вероватно били у византијској служби. Крсташи су упркос томе успели да потопе њихових седам бродова и да погубе заробљене Печенеге.⁹¹ После преласка реке, напуштени Београд није могао довољно да опскрби крсташе. Даљи пут ка Нишу, који је водио кроз бугарске шуме, трајао је осам дана. Да је у пасивизацији пограничног простора између Угарске и Византије у значајној мери утицао антропогени фактор потврђује Виљем Тирски. Крсташки хроничар наводи да су византијске власти намерно одржавале погранични појас тешко проходним.⁹² У даљим

⁸⁷ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I.7, 12; 14. (латински изворник); 13; 15. (превод на енглески језик); William of Tyre, *A History of Deeds*, II.19, 99-100.

⁸⁸ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I.7, 16. (латински изворник); 17. (превод на енглески језик); William of Tyre, *A History of Deeds*, II.19, 100.

⁸⁹ *The Illuminated Chronicle*, 143.266 (латински изворник); 267. (превод на енглески језик).

⁹⁰ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I.8, 16; 18. (латински изворник); 17; 19. (превод на енглески језик); William of Tyre, *A History of Deeds*, II.19, 100. Алберт Ахенски доноси занимљив податак да је о покрету угарске војске Петра Пустињака обавестио гласник из села *фрачких дошљака* (*de villa advenarum Francorum*). Овде се вероватно радио о Франкавили (данашњи Манђелос).

⁹¹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I.8, 18. (латински изворник); 19. (превод на енглески језик).

⁹² William of Tyre, *A History of Deeds*, II.4, 122. Александар Узелац, *Крсташи и Срби: (XI-XII век)* (Београд: Утопија, 2018), 14-15. Много драстичнији пример пасивизације пограничног простора помиње византијски писац и дипломата Приск, који наводи да је хунски владар Атила, 447. године, затражио од Византије да се граница са Дунава помери за пет дана путовања, до околине Ниша, и да поменути простор буде испражњен од становништва. Већ наредне године Атила је затражио да граница буде

сукобима код Ниша, који су поново изазвали крсташи, учествовали су, као плаћеници, Бугари, Угри, Кумани, Печенези.⁹³ Што се тиче поменутих Угара, они су вероватно били житељи Земуна који су избегли на византијску територију. После борби код Ниша у којима је, према Алберту Ахенском, страдало десет хиљада крсташа, снаге Петра Пустуњака су стигле у Цариград.⁹⁴ Страхујући од даљих сукоба, цар Алексије I Комнин је пребацио крсташе у Малу Азију, где су страдали у првом сукобу са Турцима Селџуцима.⁹⁵

Наративни извори су незаобилазни елемент у покушају реконструкције политичких и војних односа на простору јужне Угарске током XI века. Упркос својој субјективности и идеолошкој перцепцији догађаја, од којих хронолошки могу бити знатно удаљени, они омогућавају да створимо виђење ове динамичне области. Након реконквисте балканских области, Византија је постала сусед младе угарске краљевине. Током већег дела XI века између две државе није долазило до сукоба. Погранични простор јужне Угарске био је руралног карактера и слабо насељен. Са византијске стране границе ситуација је била још драстичнија. На тај простор населила се полуномадска популација Печенега. Утицај обе државе на ову варварску групацију био је посредан, па је она је исказивала знатну самосталност. Управо се присуство Печенега показало као катализатор сукоба. Зависно од тренутног односа моћи, припадници овог ратоборног народа су подржавали војне акције доминантне стране, максимално користећи исход сукоба у своју корист. Они нису представљали само елемент у локалним византијско-угарским сукобима, већ су знали да буду и сметња путницима који су користили Цариградски друм. Крајем седамдесетих година, као нови етнички фактор јављају се припадници још једног туркичког народа – Кумани. У првом периоду свог присуства они делују заједно са Печенезима пљачкајући византијску територију. У сукобу који је уследио, печенешка популација бива десеткована, а Кумани свој фокус усмеравају на терито-

враћена на Дунав. *Византиски извори за историју народа Југославије I*, уредник Георгије Острогорски, Београд: Византолошки институт САНУ, 1955, 12-13; E. A. Thompson, *A History of Attila and the Huns* (Oxford: Clarendon Press, 1948), 97-98.

⁹³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I.10, 20. (латински изворник); 21. (превод на енглески језик).

⁹⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I.12, 26. (латински изворник); 27. (превод на енглески језик); William of Tyre, *A History of Deeds*, II.21, 104.

⁹⁵ Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Народна књига-Алфа, 1998), 342.

рију Угарске. Два пораза која им 1091. године наноси краљ Ладислав I Свети ослобађају Угарску од куманског притиска, што је увелико одредило њен каснији развој. У историји Угарске Кумани су поново имали значајну улогу од половине XIII века. Сукоби са Византијом показали су да је млада угарска држава представљала силу у успону. Пролазак крсташа 1096. године показао је да присуство многобројне и недисциплиноване популације, са лошом логистиком, веома лако може прерасти у сукоб са локалним становништвом. Негативна перцепција Угарске и њеног становништва, коју износе поједини западни извори, последица је управо сукоба са крсташима. Наративни извори XI века потврђују да је простор јужне Угарске имао значајну геополитичку улогу не само у локалним односима, већ да је представљао област на којој су се одвијали догађаји који су имали утицај на средњовековну историју уопште.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana: History of the journey to Jerusalem*, translator Susan B. Edgington (Oxford: 2007).

Annales Posenienses. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I*, editor Emericus Szentpétery, 119-127. Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1937.

Anonymi Bele Regis notarii Gesta Hungarorum-Anonymus, notary of King Bela, *The Deeds of the Hungarians*, editors and translators Martyn Rady, Laszlo Veszpremy. In: *Anonymus and Master Roger*, editors and translators Martyn Rady, Laszlo Veszpremy, 2-129. Budapest-New York: Central European University Press, 2010.

Attaliatae, Michaelis. *Historia*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 50. editor Eudoxos Th. Tsolakakis. Athens: Academia: Atheniensis, Institutum Litterarum Graecarum et Latinarum Studiis Destinatum, 2011.

Bryennios, Nicephore. *Histoire*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 9, translator P. Gautier. Bruxelles: Byzantion, 1979.

Byzantium in the Time of Troubles: The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes (1057-1079), translator Eric McGeer, prosopographical index and glossary of terms John Nesbitt. Leiden-Boston: Brill, 2020.

Chronicon Universale Anonymi Laudunensis. In: Krijnie N. Ciggaar, L'émigration anglaise á Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur les Varangues á Constantinople. *Revue des études byzantines*, 32 (1974), 320-339.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IV, urednik Tadija Smiciklas. Zagrabiae: Ex Officina Societatis Typographicae, 1906.

Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia ab anno 1000 usque ad annum 1196. editor György Györffy. Budapest: Academia Scientiarum Hungaricae, 1992.

Gautier, Paul. "Le typikon du sébaste Grégoire Pakourianos." *Revue des études byzantines*, 42 (1984), 5-145.

Kinnamos, Ioannes. *Deeds of John and Manuel Comnenus*, translator Charles Brand. New York: Columbia University Press, 1976.

Komnene, Anna. *Alexiade, tome II*, translator Bernard Leib. Paris: Société d'édition "Les Belles Lettres" 1937.

Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta/Life of King St. Stephen written by Bishop Hartvic, translators Nora Berend, Cristian Gaşpar, in: *The Sanctity of The Leaders-Holy kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth centuries)*, editors Gábor Klaniczay, Ildikó Csepregi, 107-175. Budapest-New York-Vienna: Central European University Press, 2023.

Pakourianos: Typikon of Gregory Pakourianos for the Monastery of the Mother of God Petritzonitissa in Bačkovó", translator, Robert Jordan. In: *Byzantine Monastic Foundation Documents Vol. 2*, editors John Thomas, Angela Constantinides Hero, 507-563. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library, 2000.

Porphyrogenitus, Constantine. *De administrando imperio*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1, Dumbarton Oaks Texts 1, translators R. J. H. Jenkins, G. Moravcsik. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1967.

Skylitzae, Ioannis. *Synopsis Historiarum*, editor Ioannes Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5. Berlin: De Gruyter, 1973.

Skylitzes, John. *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, translator John Wortley. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

The History of Michael Attaleiates. translators Anthony Kaldellis, Dimitris Krallis. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2012.

The Illuminated Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth century, translators Janos Bak, Laszlo Veszpémi. Budapest: Central European University Press, 2018.

The Saga of Edward the Confessor. In: Krijnie N. Ciggaar, L'émigration anglaise á Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur les Varangues á Constantinople. *Revue des études byzantines*, 32 (1974), 340-342.

Thomas of Split. *History of the Bishops of Salona and Split*. editors Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James Ross Sweeney. Budapest-New York: Central European University Press, 2006.

Vita et actus Sancti Stephani Regis Pannoniorum (Legenda Minor)/ Life and Deeds of Saint Stephen, King of the Pannonians (Minor Legend), translator Cristian Gaşpar. In: *The Sanctity of The Leaders-Holy kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth centuries)*, editors Gábor Klaniczay, Ildikó Csepregi 81-105. Budapest-New York-Vienna: Central European University Press, 2023.

Vita Lietberti episcopi Cameracensis auctore Rodulfo monacho S. Sepulcri Cameracensis. MGH SS XXX-II. editor Adolfus Hofmeister, 838-866. Lipsiae: Impensis Karoli W. Hiersemann, 1934.

Vita Sancti Stephani regis (Legenda maior)/Life of King Saint Stephen (Major legend), translator Cristian Gaşpar. In: *The Sanctity of The Leaders-Holy kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth centuries)*, editors Gábor Klaniczay, Ildikó Csepregi, 21-79. Budapest-New York-Vienna: Central European University Press, 2023.

Vita Theoderici abbatis Andaginensis-1087, MGH SS XII, editor D. W. Wattenbach, 36-57. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1856.

Византиски извори за историју народа Југославије I. уредник Георгије Острогорски, Београд: Византолошки институт САНУ, 1955.

Византијски извори за историју народа Југославије III. уредници Георгије Острогорски, Фрањо Баришић. Београд: Византолошки институт САНУ, 1966.

Византијски извори за историју народа Југославије IV. уредници Георгије Острогорски, Фрањо Баришић. Београд: Византолошки институт САНУ, 1971.

Willelmi Tyrensis Archiepiscopi. *Chronicon*, editor. R. B. C. Huygens. Corpus Christianorum: Continuatio Mediaevalis Vol. 63 A. Tournhout: Brepols, 1986.

William, Archbishop of Tyre. *A History of Deeds done beyond the Sea*, Vol. 1. editors Emily Atwater Babcock, A. C. Krey. New York: Columbia University Press, 1941.

Литература:

Andrić, Stanko. „Južna Panonija u doba velike seobe naroda”. *Scrinia Slavonica*, 2 (2002), 117-167.

Angold, Michael. *The Byzantine Empire, 1025-1204*. London-New York: Longman, 1997.

Антоновић, Милош. „Етничка кретања у Поморављу у XI и XII веку”. У: *Моравска Србија: историја, култура, уметност*, уредник Синиша Мишић, 73–84. Крушевац: Историјски архив-Београд: Одељење за историју Филозофског факултета, 2007.

Avramea, Anna. „Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries”, In: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, editor Angeliki E. Laiou, 65-67. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2002.

Bell, Gregory. „In Starvation’s Shadow: The role of Logistics in the Strained Byzantine-European Relations during the First Crusade”. *Byzantion*, 80, (2010), 38-71.

Berend, Nora. *Stephen I, the First Christian King of Hungary: From Medieval Myth to Modern Legend*. Oxford: Oxford University Press, 2024.

Blake, E. O., Morris, C. „A Hermit Goes to War: Peter and the Origins of the First Crusade”. *Studies in Church History*, 21 (1984), 79-107.

Bowlus, Charles R. *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955: The End of the Age of Migrations in the Latin West*. London-New York: Routledge, 2016.

- Brandt, Charles M. „Kegen”. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2, 1118-1119. New York-Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Csánki, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890.
- Curta, Florin. *Eastern Europe in the Middle Ages (500-1300) vol. 1*. Leiden: Brill, 2019.
- Davidson, H. R. Ellis. „The Secret Weapon of Byzantium”. *Byzantinische Zeitschrift*, 66 (1973), 61-74.
- Davis, R. H. C. „William of Tyre”. In: *Relations between East and West in the Middle Ages*, editor Derek Baker, 64-76. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1973.
- Diaconu, Petre. *Les Petchénègues au Bas-Danube*. Bucharest: Académie de la République socialiste de Roumanie, 1970.
- Duncalf, Frederic. „The Peasant’s Crusade”. *The American Historical Review*, 26 (1921), 440-453.
- Dvornik, Francis. *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1974.
- Edbury, Peter W., Rowe, John Gordon. *William of Tyre: Historian of the Latin East*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Engel, Pal. *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary: 895-1526*. London-New York: I. B. Tauris, 2001.
- Ферјанчић, Божидар. „Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији”. У: Ваљево. *Постанак и успон градског средишта*, уредник Синиша Бранковић, 49–58. Ваљево: Народни музеј-Београд: Одељење за историју Филозофског факултета, 1994.
- Ферјанчић, Божидар. „Сирмијум у доба Византије”. У: *Сремска Митровица: у част двадесетпетошњице ослобођења града*, уредник Радомир Прица, 33–56. Сремска Митровица: 1969.
- Ферлуга, Јадран. „Византијски печат из Сирмијума”. *Зборник радова Византолошког института*, 21 (1982), 47–52.
- Ферлуга, Јадран. *Византиска управа у Далмацији*. Београд: Научно дело, 1957.

- Flori, Jean. *Pierre l'Ermite et la Prèmiere Croisade*. Paris: Fayard, 1999.
- Fraknói, Vilmos. „Szent László levele a montecassinói apáthoz”. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, 19 (1901), 279-291.
- France, John. *Victory in the East: A Military History of the First Crusade*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Гај-Поповић, Добрила. „Оловна була мађарског краља Саломона”. *Годишњак града Београда*, 25 (1978), 163–168.
- Glasheen, Charles R. „Provisioning Peter the Hermit: from Cologne to Constantinople”. In: *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*, editor John H. Pryor, 119-129. Aldershot: Ashgate, 2006.
- Golden, Peter B. „The migrations of the Oгуz”. *Archivum Ottomanicum*, 4 (1972), 45-84.
- Golden, Peter Benjamin. „The Pechenegs”. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*, editor Denis Sinor, 270-275. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Golden, Peter Benjamin. *An Introduction to the History of the Turkish Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992.
- Gračanin, Hrvoje. *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*. Zagreb: Plejada, 2011.
- Györfy, György. *König Stephan der Heilige*. Budapest: Corvina, 1988.
- Haldon, John, Byrne, M. „A Possible solution to the problem of Greek fire”, *Byzantinische Zeitschrift*, 70 (1977), 91-99.
- Haldon, John. „Greek fire’ revisited: current and recent research”. In: *Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman*, editor Elizabeth Jeffreys, 290-325. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2006.
- Herde, Peter. „Christians and Saracens.” *Studia Gratiana*, 12 (1967) 361-376.
- Hiestand, Rudolf. „Zum Leben und zur Laufbahn Wilhelms von Tyrus”. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 34 (1978), 345-380.
- Horváth, András Pálóczi. *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*. Budapest: Corvina, 1989.

- Jacobsen, Peter Christian. „Albert von Aachen”. In: *Lexikon des Mittelalters, 1, Aachen-Bettelordenskirchen, 286-287*. Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999.
- Ђорђе Јанковић, Милица, Јанковић, Ђорђе. „Подунавски градови поменути као пострадали 1072. године”. *Годишњак града Београда*, 25 (1978), 41–58.
- Јиречек, Константин. „Војна цеста од Београда до Цариграда и балкански кланци”. У: *Зборник Константина Јиречека, I*, уредник Михаило Динић, 71–190. Београд: Научно дело, 1959.
- Калић, Јованка. „Ниш у средњем веку”. *Историјски часопис*, 31 (1984), 5–40.
- Калић, Јованка. „Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века”. *Зборник Филозофског факултета*, 10, 1 (1968), 183–191.
- Калић-Мијушковић, Јованка. *Београд у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 1967.
- Карталија, Небојша М. „Улога Дунава у средњовековној историји јужне Угарске”. У: *Дунав – Мост који спаја културе*, уредници Светозар Бошков, Борис Стојковски, Данијела Милошевић, 109–130. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју, Центар за историјска истраживања-Смедерево: Историјски архив, 2023.
- Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
- Knoch, Peter. *Studien zu Albert von Aachen: der erste Kreuzzug in der deutschen Chronistik*. Stuttgart: Klett, 1966.
- Кодер, Јоханес. *Византијски свет: Увод у историјску географију источног Медитерана током византијске епохе*. Београд: Утопија, 2011.
- Коматина, Ивана, Коматина, Предраг. „Византијски и угарски Срем од X до XIII века”. *Зборник радова Византолошког института*, 55 (2018), 141–164.
- Korać, Miomir ur. *Roman Limes in Serbia = Rimski limes u Srbiji*. Beograd: Arheološki institut, 2014.
- Kostick, Conor. *The Social Structure of the First Crusade*. Leiden-Boston: Brill, 2008.

Koutrakou, Nike, „Spies of Towns”. Some Remarks on Espionage in the Context of Arab-Byzantine Relations (VII-Xth Centuries)”, *Graeco-Arabica*, 7-8 (2000), 243-266.

Koutrakou, Nike, „Diplomacy and Espionage: their role in Byzantine Foreign Relations, 8th-10th Centuries”. *Graeco-Arabica*, 6 (1995), 125-144.

Kovács, Attila. „1071: Besenyők, Magyarok, bizánciak”. *Acta Historica*, 139 (2017), 45-53.

Kovács, Szilvia. „The Cuman Campaigns in 1091”. *Golden Horde Review*, 3 (2014), 174-189.

Krumova, Teodora. „Pecheneg chieftains in the Byzantine administration in the theme of Paristrion in the eleventh century”. *Annual of Medieval Studies at CEU*, 11 (2005), 207-221.

Larnach, Matthew. „The Via Militaris in Transition: From Late Rome to the Crusades”, In: *The Balkan Route-Historical Transformations from Via Militaris to autoput*, editors Florian Riedler, Nenad Stefanov, 21-52. Boston-Berlin: De Gruyter, 2021.

Macartney, C. A. *The Medieval Hungarian historians. A Critical and Analytical guide*. Cambridge: Cambridge University Press, 1953.

MacArtney, Carlile A. „The Petchenegs”. *The Slavonic and East European Review*, 23 (1929), 342-355.

Madgearu, Alexandru. „The Periphery against the Centre: the Case of Paradunavon”. *Зборник радова Византолошког института*, 40 (2003), 49-56.

Madgearu, Alexandru. *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*. Leiden-Boston: Brill, 2013.

Makk, Ferenc. „Megjegyzések Kálmán külpolitikájához”. *Acta Historica*, 67 (1980), 21-31.

Makk, Ferenc. „Saint Ladislav et les Balkans”. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef Nominatae. Opuscula Byzantina*, 9 (*Byzance et ses voisins. Melanges a la memoire de Gyula Moravcsik a l'occasion du centieme anniversaire de sa naissance*) (1994), 59-67.

Makk, Ferenc. *The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the Twelfth Century*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

- Makk, Frenc. *Magyar külpolitika (896-1196)*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1996.
- Malet, Alex. „William of Tyre”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History: Volume 3 (1050-1200)*, editors David Thomas, Alexander Mallett, et al, 769-777. Leiden-Boston: Brill, 2011.
- Manucu-Adamesteanu, Gheorghe. „Les invasions des Pethénegues au Bas-Danube (1027-1048)”. *Études byzantines et post-byzantines*, IV (2001), 87-112.
- Marjanović-Vujović, Gordana. „Archaeological proving the presence of the Pechenegs in Beograd town”. *Balcanoslavica*, 3 (1974), 183-188.
- McCormick, Michael. „William of Tyre”. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, 2197-2198. New York-Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Meško, Marek. „Pecheneg Groups in the Balkans (ca. 1053-1091) according to the Byzantine Sources”. In: *The Steppe Lands and the World Beyond Them*, editors Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, 179-205. Iasi: Editura Universitatii „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
- Мохов, А. С. „К вопросу о византийской военной организации в период войны с печенегами 1046-1053 гг”. *Известия Уральского государственного университета*, 39 (2005), 15-26.
- Möhring, Hannes. „Wilhelm von Tyrus († 1186)”. In: *Lexikon des Mittelalters*, 9, *Werla-Zyprasse*, 191-192. Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999.
- Moravcsik, Gyula. *Byzantium and the Magyars*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1970.
- Morris, Colin. „Peter the Hermit and the Chroniclers”. In: *The First Crusade: Origins and Impact*. editor Jonathan Phillips, 21-34. Manchester: Manchester University Press 1997.
- Острогорски, Георгије. *Историја Византије*. Београд: Народна књига-Алфа, 1998.
- Paroń, Aleksander. *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe*. Leiden-Boston: Brill, 2021.
- Partington, James R. *A History of Greek Fire and Gunpowder*. Cambridge: The John Hopkins University Press, 1960.
- Пириватрић, Срђан. *Самуилова држава: Обим и карактер*. Београд: Византолошки институт САНУ, 1997.

Плетнева, Светлана. *Половцы*. Москва: Ломоносов, 2010.

Поповић, Душан Ј. Срби у Срему до 1736/7: Историја насеља и становништва. Београд: Српска академија наука: Научна књига, 1950.

Popović, Marko. „Les forteresses du système défensif byzantin en Serbie au XIe-XIIe siècle”. *Starinar*, 42 (1991), 169-185.

Поповић, Михаило Ст. *Од Будима до Константинопоља: Via Traiana у светлу путописне литературе у периоду од 14. до 16. века*. Нови Сад: Академска књига, 2017.

Porges, Walter. „The Clergy, the Poor, and the Non-combatants on the First Crusade”. *Speculum*, 21, 1, (1946), 1-23.

Porphyrogenitus, Constantine. *De administrando imperio*: Commentary, edithor R. J. H. Jenkins. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library And Collection, 2012.

Pow, Stephen. „Evolving Identities: A Connection between Royal Patronage of Dynastic Saints' Cults and Arthurian Literature in the Twelfth Century”. *Annual of Medieval Studies at CEU*, 24 (2018), 65-74.

Pritisak, Omeljan. „Cumans”. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1, 563-564. New York-Oxford: Oxford University Press, 1991.

Pritisak, Omeljan. „Pechenegs”. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, 1613-1614. New York-Oxford: Oxford University Press, 1991.

Pritisak, Omeljan. „Uzes”. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, 2147 -2148. New York-Oxford: Oxford University Press, 1991.

Pryor, John H., Jeffreys, Elizabeth M. *The Age of the ΔΡΟΜΩΝ: The Byzantine Navy ca 500-1204*. Leiden-Boston: Brill, 2006.

Rački, Franjo. „Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI vijeku”. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 25 (1873), 238-243.

Расовский, Дмитрий. *Половцы, торки, печенеги, берендеи*. Москва: Ломоносовъ, 2016.

Расовский, Д. А. „Половцы I: Происхождение Половцевъ”. *Seminarium Kondakovianum*, 7 (1935), 245-262.

Расовский, Д. А. „Половцы II: Разселение Половцевъ”. *Seminarium Kondakovianum*, 8 (1936), 161-182.

Расовский, Д. А. Половцы III: Предѣлы „поля половскаго”. *Seminarium Kondakovianum*, 10 (1938), 155-178.

Riley-Smith, Jonathan. *The First Crusade and the Idea of Crusading*. London: Athlone, 1986.

Riley-Smith, Jonathan. *The First Crusaders, 1095-1131*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Рокаи, Петар, Бере, Золтан, Пал, Тибор, Касаш, Александар. *Историја Мађара*. Београд: Клио, 2002.

Rokay, Peter. „Motiv neostvarenog križarskog rata u biografijama srednjovjekovnih evropskih vladara”. U: *Zvonimir, kralj hrvatski*, urednik Ivo Goldstein, 241-246. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilista u Zagrebu, 1997.

Romashov, S. A. „The Pechenegs in Europe in the 9-10th Centuries”. *Rocznik Orientalistyczny*, 52, 1, (1999), 21-35.

Rubenstein, Jay. „How, or How Much, to Reevaluate Peter the Hermit”. In: *The Medieval Crusade*, editor Susan J. Ridyard, 53-69. Woodbridge: The Boydell Press, 2004.

Runciman, Steven. *A History of the Crusades I: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press, 1951.

Руварац, Иларион. „О руци св. великомученика Прокопија”. *Летопис Матице српске*, 229 (1905), 5-7.

Salmon, Thomas. „The Byzantine Science of Warfare: from Treatises to Battlefield”. In: *A Companion to Byzantine Science 1*, editor Stavros Lazaris, 429-463. Leiden-Boston: Brill, 2020.

Schmale, Franz-Joseph. „Albert von Aachen,” in: *Neue Deutsche Biographie 1, Aachen-Beheim*, 133-134. Berlin: Duncker & Humboldt, 1953.

Shepard, Jonathan. „Another New England? Anglo-Saxon Settlement on the Black Sea”. *Byzantine Studies*, 1, 1, (1974), 18-39.

Симеонова, Лиляна. „Диагонален път: рядко използваният път на балканското Средновековие”. *Mediaevalia*, 5 (2012), 1-9.

Скок Петар, „Топономастика Војводине”. U: *Војводина I*, уредник Душан Ј. Поповић (Нови Сад: Историско друштво, 1939), 108-127.

Скок, Петар. „Топономастика Војводине”. *Гласник историског друштва у Новом Саду*, 12, 1, (1939), 1-20.

Spinei, Victor. *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Centuries*. Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute-Museum of Braila Istros Publishing House, 2003.

Spinei, Victor. *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Leiden-Boston: Brill, 2009.

Станојевић, Станоје. „Бешеново-Печенешко село”. *Гласник историског друштва у Новом Саду*, 2, 1 (1939), (1929) 88–89.

Стојковски, Борис. „Бачки жупан Вид”. *Споменица историјског архива Срем*, 7 (2008), 210–222.

Stojkovski, Boris. „Byzantine military campaigns against Serbian lands and Hungary in the second half of the eleventh century”. In: *War in Eleventh-Century Byzantium*, editors Georgios Theotokis, Marek Meško, 145-159. London-New York: Routledge, 2021.

Стојковски, Борис. „Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку”. У: *Ниш и Византија*, VII, уредник Миша Ракоција, 383–394. Ниш: Град Ниш: Универзитет: Нишки културни центар, 2009.

Стојковски, Борис. „Помени употребе грчке ватре на Сави и Дунаву”. *Војноисторијски гласник*, 2 (2023), 37–53.

Stokes, A. D. „The Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich”. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 40, No. 95, (1962), 466-496.

Шкриванић, Гавро. *Путеви у средњовековној Србији*. Београд: Туристичка штампа, 1974.

Thompson, E. A. *A History of Attila and the Huns*. Oxford: Clarendon Press, 1948.

Узелац, Александар. „Скитски разбојници у Бугарској пустињи: Поглед једног ходочасника на Поморавље средином XI века”. *Историјски часопис*, 59 (2010), 59–76.

Узелац, Александар, Радовановић, Бојана. „Један опис Београда и југоисточне Европе у енглеској књижевности XV века”, *Београдски историјски гласник*, 3 (2012), 255–265.

Узелац, Александар. *Крсташи и Срби: (XI-XII век)*. Београд: Утопија, 2018.

Veszpremy, Laszlo. „King St Ladislas, chronicles, legends and miracles”. *Saeculum Christianum*, 25 (2018), 140-163.

Veszpremy, Laszlo. „Magyarország es az első kereszties hadjarat: Aache-
ni Albert tanusaga”. *Hadtortenelmi Kozlemenyek*, 118 (2005), 501-516.

Visy, Zsolt. *Der pannonische Limes in Ungarn*. Stuttgart: Konrad Theiss
Verlag, 1988.

Visy, Zsolt. *The ripa Pannonica in Hungary*. Budapest: Akadémiai Kiadó,
2003.

Vizkelety, András. „Nomádkori hagyományok, vagy udvari-lovagi
toposzok? Észrevételek Szent László és a leányrabló kun epikai és
képzőművészeti ábrázolásaihoz”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 85, 3
(1981), 253-275.

Wasilewski, Tadeusz. „Le thème Byzantin de Sirmium-Serbie au XIe
et XIIe siècle”. *Зборник радова Византолошког института*, 8, 2,
(1964), 465-482.

Worstbrock, Franz Josef. „Albert von Aachen”. *Die deutsche Literatur
des Mittelalters. Verfasserlexikon Band 1, A solis ortus cardine-Colmarer
Dominikanerchronist*, 111-114. Berlin: De Gruyter, 1978.

Zenghelis, C. „Le feu gregeois et les armes a feu des Byzantins”. *Byzan-
tion*, 7, 1, (1932), 265-286.

Zsoldos, Attila. *Magyarország vilagi arhontologiaja 1000-1301*. Buda-
pest:

História-MTA Történettudományi Intézete, 2011.

Dr. Nebojša Kartalija

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

Novi Sad (Serbia)

E-mail: nebojsa.kartalija@ff.uns.ac.rs

nebojsa86kartalija@gmail.com

CONFLICTS ON THE HUNGARIAN-BYZANTINE BORDER OF THE SECOND HALF OF THE XI CENTURY IN THE LIGHT OF NARRATIVE SOURCES

(Summary)

The area of southern Hungary during the Middle Ages was characterized by significant historical dynamics. The renewal of the Byzantine presence in the area south of the Sava and Danube rivers and the strengthening of the Kingdom of Hungary inevitably led to an increase in the number of border conflicts. The transit of travelers to the Holy Land further influenced the escalation of conflicts on the Hungarian-Byzantine border. The aim of this paper is to provide a general view of the role of the southern borderlands of Hungary in border conflicts during the second half of the 11th century by analyzing narrative sources.

KEY WORDS: *Border conflicts, Kingdom of Hungary, Byzantium, southern Hungary, Belgrade, crusaders, narrative sources.*

